

УДК 343.131

О. М. ОСІНСЬКА,

юрисконсульт комунального закладу охорони здоров'я
«Харківська міська клінічна лікарня № 2 імені проф. О. О. Шалімова»,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7533-5209>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКА ТА СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття заявника та здійснено порівняльний аналіз процесуального статусу заявника і свідка. Встановлено, що процесуальний статус заявника є трансформативним і може змінюватися під час кримінального провадження. Зазначено, що заявник, як і свідок, може заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Зроблено висновок, що заявником у кримінальному процесі може бути особа будь-якого віку. Запропоновано розширити коло прав заявника.

Ключові слова: заявник, права та обов'язки заявника, вік заявника, право на забезпечення безпеки, свідок.

Osinska, O.M. (2016), "Features of the procedural status of an applicant and a witness in the criminal procedure of Ukraine" ["Osoblyvosti protsesualnoho statusu zaiavnyka ta svidka u kryminalnomu protsesi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 71–75.

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до ступеня своєї вини. Особливу роль у встановленні фактичних обставин справи, а також у правильному й оперативному розслідуванні відіграють заявник і свідок, оскільки саме ці особи можуть надати найбільш важливу інформацію органам досудового розслідування та суду.

Стан дослідження. Питання визначення процесуального статусу заявника та свідка і захисту їх інтересів неодноразово привертала увагу вчених-процесуалістів і були предметом досліджень С. А. Альперта, В. П. Бож'єва, Л. В. Брусніцина, І. М. Гальперина, М. І. Гошовського, Ю. О. Гурджі, О. М. Ерделевського, Л. Д. Кокорева, В. О. Коновалової, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренко, В. І. Мариніва, Л. Л. Нескородженої, В. Т. Нора, І. І. Потеружі, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторова, Л. І. Шаповалової, В. М. Юрчишина та інших. Віддаючи належне значущості цих наукових досліджень, необхідно визнати, що з моменту набуття чинності новою редакцією Кримінального процесуального кодексу України не було повно та змістовно проаналізовано правовий статус заявника. Також не проводився порівняльний аналіз процесуальних статусів заявника та свідка.

Метою статті є науковий аналіз понять і процесуального статусу заявника та свідка.

Виклад основного матеріалу. Хоча формально заявник як учасник кримінального судочинства з'явився тільки в новій редакції КПК України, фактично цей суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин існує вже довгий період. Науковці давали різні визначення цьому суб'єктові, намагаючись заповнити існуючу в законодавстві прогалину, оскільки у КПК України 1960 року не існувало такого терміна.

Так, Л. І. Родевич вважає, що заявником є будь-яка особа, яка звернулася до суду або органу кримінального переслідування в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, з метою захисту свого дійсного чи передбачуваного права або яка повідомила про відоме їй суспільно небезпечне діяння, що вчиняється або вже вчинене та передбачене кримінальним законом [1, с. 45].

Інше визначення поняттю «заявника» надають Г. В. Костилова та Н. Є. Муженська, які наголошують, що заявником є особа, яка звернулася до органу внутрішніх справ або суду з наміром зробити заяву про вчинений злочин чи злочин, що готується, з дотриманням процедур, які передбачають порядок її звернення, а також інших правил її участі у кримінальному судочинстві, які сприяють знищенню проявів беззаконня, корупції з боку посадових осіб, покликаних здійснювати кримінально-процесуальну діяльність [2, с. 52–56]. Тобто важливою рисою

заявника, на думку науковців, є активна громадянська позиція, а також прагнення особи боротися зі злочинністю.

Безумовно, найчастіше заявникам про злочинну подію, які не зазнали ніякої шкоди, при таманні такі риси, тому слід детально розглянути процесуальний статус заявника та права, якими він наділений. Це дозволить зрозуміти, чи може особа, яка заявила про злочин, діючи в межах свого процесуального статусу, досягти кінцевої мети щодо виконання завдань кримінального процесу.

Заявник може зробити заяву не тільки про вже вчинене кримінальне правопорушення, а і про злочин, що готується. Це є абсолютно логічно, оскільки, як відомо з теорії кримінального права, стадія готування злочину характеризується діяльністю суб'єкта, яка полягає у створенні умов, необхідних для подальшого вчинення злочину, а значить злочин може бути вчинений, якщо не буде припинений завдяки вчасно зробленій заяві заявника. Отже, заявник виконує превентивну функцію, попереджаючи настання суспільно небезпечних наслідків.

У ст. 60 КПК України вказано, що заявником може бути фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим [3]. Отже, в законі прямо вказано, що заявником є особа, яка не є потерпілим, тобто не зазнала моральної, фізичної або майнової шкоди. Крім того, фактично заявник може заявити про злочин, де взагалі відсутні фізичні чи юридичні особи як потерпілі, а шкода заподіяна суспільним або державним інтересам. Вважаємо, що зазначена обставина є важливою, оскільки саме відсутність заподіяної шкоди безпосередньо особі, яка заявляє про злочин, допомагає розмежувати заявника та потерпілого.

Безумовно, роль указанного учасника кримінального провадження є важливою, оскільки саме подана до правоохоронних органів заява про вчинення злочину є приводом для внесення цих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і до виникнення кримінальних процесуальних правовідносин. Заявник має певний зв'язок з обставинами справи. Як зазначає О. М. Калачова, цей зв'язок може бути різним: особа сама вчинила злочин, про який згодом і повідомила, особа була свідком протиправного діяння або особа сама потерпіла від злочину. Визначення такого зв'язку дозволить слідчому правильно визначити подальший статус цього суб'єкта, тому що заявник

про злочин – це учасник правовідносин, який має тимчасовий характер: у будь-якому разі особа, яка заявила про злочин, стане або свідком, або потерпілим чи представником неповнолітнього потерпілого, або набуде іншого процесуального статусу [4, с. 74–75].

Частково погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що статус заявника у кримінальному процесі дійсно є трансформативним, і часто фізична особа, яка звернулася до правоохоронних органів із повідомленням про злочин у разі наявності зазначених у КПК України підстав, може змінити свій процесуальний статус із заявника на потерпілого, цивільного позивача, свідка або підозрюваного. Однак це відбувається не завжди. Так, особа може заявити про злочин, реагуючи на чіткі прохання, а значить вона не буде мати майже жодних відомостей про обставини, що підлягають доказуванню, тому протягом усього кримінального провадження залишиться лише заявником. У такому випадку заявник зможе надати інформацію лише стосовно тієї особи, на прохання якої він заявив про злочин. Проте навряд чи цієї інформації буде достатньо, щоб вважати таку особу свідком. Хоча частіше заявнику все ж відомі обставини, які мають значення для розслідування злочину, і фактично він підпадає під ознаки свідка, тому слідчому необхідно вчасно залучити таку особу до участі у кримінальному провадженні та допитати її саме як свідка, змінивши перед цим її процесуальний статус. Це важливо, тому що, порівнюючи права, якими наділений заявник, із правами свідка, можна зробити висновок, що фактично заявник не може брати активної участі у кримінальному провадженні.

Так, згідно з ч. 2 ст. 60 КПК України заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування. При цьому він, на відміну від свідка, позбавлений права заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Однак в законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прямо вказано, що особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень, має право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 цього Закону,

за наявності відповідних підстав [5]. Вважаємо, що заявник також є особою, на яку може здійснюватися негативний вплив з боку підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, зацікавлених в уникненні покарання злочинцем, тому таким особам держава теж повинна гарантувати право на забезпечення безпеки. Отже, необхідно доповнити ч. 2 ст. 60 КПК України цим положенням.

Також слід звернути увагу на вік, з якого особа може бути заявником. У КПК України вік заявника прямо не вказаний, але в науково-практичному коментарі до КПК України поняття заявника в аспекті його віку трактується таким чином: «Заявник як фізична особа – дієздатна особа, яка досягла 16-річного віку». Рішення вважати заявником особу, яка досягла цього віку, зумовлено тим, що на заявникові лежить обов'язок давати правдиві повідомлення, він несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, про що обов'язково попереджають під час отримання заяви. Відповідальність заявника за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину передбачена ст. 383 КК України, відповідно до якої така дія карається виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинені з корисливих мотивів, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Суб'єктом у цих складах злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, а значить і заявником теж може бути дієздатна особа тільки віком від 16 років [6, с. 196].

У віковому аспекті поняття свідка у кримінальному процесі України відрізняється від поняття заявника. Так, згідно зі ст. 226 КПК України будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його становища може бути допитаний як свідок, крім випадків, встановлених законом. Закон не встановлює вікових обмежень для осіб, які можуть бути викликані та допитані як свідки. У науково-практичному коментарі до КПК України наголошується, що можливість залучити малолітню або неповнолітню особу до участі у кримінальному провадженні обумовлена тим, що такі особи мають здатність правильно сприймати події та давати про них відомості, хоча це залежить від ступеня

розвитку дитини, характеру обставин, про які вона може дати свідчення, й умов їх сприйняття [6, с. 203]. При цьому законом встановлені особливості виклику та допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка (ст. 135, 226 КПК України). Так, крім обов'язкової присутності законного представника, педагога або психолога під час допиту такої особи, законом передбачено, що особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Це зумовлено тим, що важливість показань, які можуть дати малолітні або неповнолітні свідки, є дуже великою, і відомості, отримані під час допиту таких осіб, можуть суттєво посприяти розкриттю злочину, а значить і виконанню завдань кримінального провадження.

Логічним вважається питання щодо надання можливості малолітнім або неповнолітнім особам заявляти про злочин, оскільки можна припустити, що, якщо такі особи можуть правильно сприймати події для того, щоб давати показання як свідки, то вони також зможуть і, побачивши суспільне небезпечне діяння, зорієнтуватися та розпізнати в ньому ознаки злочину, про що повідомлять у доступній для них формі до правоохоронних органів. Так, рівень психологічної та емоційної зрілості 5- або 6-річної дитини з нормальним ступенем розвитку вже дозволяє їй розпізнати в найбільш суспільно небезпечних діях, особливо якщо вони пов'язані з насильством, ознаки злочину і зробити відповідну заяву. Це важливо і в тих ситуаціях, коли дитина фактично є єдиним свідком злочинної події. Наприклад, нерідкі випадки, коли дитина є очевидцем злочинів, пов'язаних із домашнім насильством у сім'ї, коли саме така особа може попередити вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів своєю заявою, на яку правоохоронні органи вчасно й адекватно відреагують. Зрозуміло, що в наведеному прикладі така особа згодом змінить свій процесуальний статус із заявника на свідка, але все ж не завжди заявник під час кримінального провадження стає свідком.

Отже, заявник хоч і є тим учасником кримінального провадження, який доволі часто змінює свій процесуальний статус на інший (потерпілий, свідок, законний представник), однак це відбувається не завжди, тому його кримінального провадження потрібно вважати повністю самостійною фігурою у кримінальному процесі й наділити тим колом прав, яких буде достатньо для того, щоб така особа змогла повністю

здійснити свої функції та сприяти виконанню завдань кримінального провадження. Тому слід надати заявникові право давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача, оскільки в процесі подання заяви про злочин або відразу після цього заявник може виявити бажання додати які-небудь важливі на його погляд відомості. Таким чином, це положення фактично дублює аналогічне право свідка, викладене у п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України.

Крім цього, якщо заявник є особою, яка може бути допитана, то важливо передбачити її право знайомитися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення та зауваження. Якщо ж у процесі досудового розслідування виникає необхідність допитати малолітнього або неповнолітнього заявника, то допит такої особи потрібно здійснювати згідно зі ст. 226 КПК України.

Враховуючи наведене, можна зробити такі висновки. По-перше, заявником може бути фізична особа будь-якого віку або юридична особа, яка звернулася із заявою чи повідомлення про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

По-друге, ч. 2 ст. 60 КПК України необхідно викласти в такій редакції: «Заявник має право:

1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію;

2) подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи;

3) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача;

4) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення та зауваження;

5) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

6) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування».

По-третє, оскільки заявник отримує більш широке коло прав, слід встановити обов'язок для особи, яка прийняла заяву, вручати йому пам'ятку про його процесуальні права, як це передбачено ч. 2 ст. 55 КПК України стосовно потерпілого. Тож пропонуємо доповнити ст. 60 новою частиною 3 такого змісту: «Особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, заявнику вручається пам'ятка про його процесуальні права».

Оскільки теоретично заявник, як і свідок, може давати показання, то потрібно викласти ч. 1 ст. 95 КПК України в такій редакції: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, заявником, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження». Також потрібно внести відповідне доповнення до ч. 3 ст. 95 КПК України: «Заявник, свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку».

Допит заявника, в тому числі малолітнього або неповнолітнього, повинен здійснюватися в загальному порядку згідно зі статтями 224–226 КПК України.

Висновки. Таким чином, роль заявника у кримінальному провадженні є надзвичайно важливою, оскільки ця особа сприяє виконанню завдань кримінального провадження, а також виконує превентивну функцію, попереджаючи вчинення злочинів. Перспективною є наукова розробка питань, пов'язаних із реалізацією прав заявника під час досудового розслідування та судового розгляду.

Список бібліографічних посилань

1. Родевич Л. И. Классификация участников уголовного процесса. *Закон и жизнь*. 2007. № 3. С. 43–51.
2. Костылева Г. В., Муженская Н. Е. Заявитель – участник уголовного судопроизводства. *Законность*. 2012. № 7. С. 52–56.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.12.2016).
4. Галаган В. І., Калачова О. М. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні: монографія. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2012. 212 с.
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 09.12.2016).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

ОСИНСКАЯ О. Н. ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА ЗАЯВИТЕЛЯ И СВИДЕТЕЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Рассмотрено понятие заявителя и осуществлён сравнительный анализ процессуального статуса заявителя и свидетеля. Установлено, что процессуальный статус заявителя является трансформативным и может изменяться в ходе уголовного производства. Указано, что заявитель, как и свидетель, может заявлять ходатайства об обеспечении безопасности в случаях, предусмотренных законом. Сделан вывод, что заявителем в уголовном процессе может быть лицо любого возраста. Предложено расширить круг прав заявителя.

Ключевые слова: заявитель, права и обязанности заявителя, возраст заявителя, право на обеспечение безопасности, свидетель.

OSINSKA O. M. FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS OF AN APPLICANT AND A WITNESS IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

The objective of this article is the content analysis of the concept of an applicant, his nature and procedural status, since there was no full and content analysis of the legal status of an applicant and comparative analysis of the procedural status of an applicant and a witness after new Criminal Procedural Code of Ukraine came into force.

During the study it has been found out that the applicant's procedural status is transformative and can be changed in the course of criminal proceedings. An applicant can be a person of any age or a legal entity addressed to a state agency, which is empowered to initiate pre-trial investigation, with a motion or notification about a criminal offense and is not a victim. An applicant along with a witness may file a motion for security in cases provided by the law. The author has offered to expand the range of an applicant's rights with the amendments to the Articles 60 and 95 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

It has been concluded that the applicant's role in the criminal proceedings is crucial because that person assists the accomplishment of the tasks of the criminal proceedings, and performs preventive function, preventing crimes commission.

Keywords: applicant, rights and duties of the applicant, applicant's age, right to security, witness.

УДК [343.9:343.4](477)

Н. О. ПРИБИТКОВА,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7944-5712>

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ ЯК ФОНОВИМ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩАМ В УКРАЇНІ

У рамках розгляду кримінологічних засад протидії расизму та ксенофобії як фоновим для злочинності явищам в Україні запропоновано теоретичну модель стратегії протидії цим злочинам, яка включає орієнтуєчий, інституційний та операційний компоненти.

Ключові слова: расизм, ксенофобія, теоретична модель стратегії протидії, фонові явища.

Pribytкова, N.O. (2016), "Criminological principles of combating racism and xenophobia as background phenomena for crime in Ukraine" ["Kryminolohichni zasady protydii rasyzmu ta ksenofobii yak fonovym dlia zlochynnosti yavyshecham v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 75–80.

Постановка проблеми. Результати досліджень неурядових громадських організацій засвідчують, що кількість злочинів, вчинених на ґрунті расизму та ксенофобії, є не меншою за 190 на рік. Зазвичай це насильницькі злочини, вчинювані організованими групами молодих людей, які належать до субкультури скінхедів та неофашистів, і спрямовані перш за все проти іноземних студентів, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти

членів сімей персоналу ООН, які часто є вихідцями з країн Африки, Азії, Середнього Сходу, Кавказу або представниками помітних груп меншин країн Заходу [1]. При цьому, спираючись на результати Комплексного демографічного прогнозу України до 2050 року, можна стверджувати, що тенденція до збільшення міграційного сальдо буде продовжуватись, а частка в ній вихідців із країн Африки та Азії, тобто «нетрадиційних» іммігрантів, також буде